

Literarna teorija

... veda, ki se ukvarja z zgradbo literarnih del, razlaga jih pomensko in jezikovno. Ukvarja se z različnimi oblikami besedne umetnosti in njihovimi značilnostmi.

Razumevanje pojma književnost/literatura

... v širšem: vsa zapisana dela.

... v ožjem: *tista dela, ki so napisana kot lirsko, epsko ali dramsko delo, ki so izvirna, napisana v umetnostnem jeziku in v katerih je pomembna estetska oblikovanost. Ponavadi združujejo spoznavno, etično in estetsko komponento.* → tradicionalna književnost.

- **Klasična literatura:** vrhunska dela, ki izpolnjujejo skladnost oblike in vsebine in imajo nadčasovno sporočilo.
- **Trivialna literatura:** nezahtevna literatura, namenjena zgolj zabavi.

Tipi književnosti

- **Veristična književnost:**
 - o Zapisana v razumljivem jeziku, da se bralec lahko posveti vsebini.
 - o Zgodba je prepoznavna.
 - o Filozofija, morala in življenjske vrednote, ki jih dela zagovarjajo, pa so po okusu večine ljudi.
 - o Opisani svet je tak, kot je za večino v resnici.
 - o V ospredju sta spoznavna in moralna plat dela.
 - o Namenjeno izobraženim in neizobraženim ljudem.
 - o Trivialna literatura, Vodnik, Jurčič, Gregorčič ...
- **Hermetična književnost:**
 - o Posveča se estetski plati (jeziku, zgradbi dela; pisatelj z njima eksperimentira).
 - o Bralec mora razmišljati o tem, kako literatura obstaja skozi jezik in kompozicijo.
 - o Dela težka, zapletena.
 - o Joyce, Proust, Grafenauer.

Oznaki veristično in hermetično se tičeta predvsem razumljivosti in dostopnosti.

- **Klasična literatura:**
 - o Ima lastnosti obeh.
 - o Na spoznavnem, etičnem in estetskem področju je avtorjem uspelo doseči maksimum.
 - o Zgodbe, ideje, morala, jezik ... so na zelo visokem nivoju, vendar dostopni večini bralcev srednjega in višjega kulturnega sloja.
 - o Npr. dela homerja, Shakespearea, Prešerna ...

Književne zvrsti

- **Lirika:**
 - o Izpovedovanje razpoloženj, spoznanj, čustev. → subjektivna
 - o Oseba, ki govori lirsko besedilo: lirski subjekt.
 - o Pomembni: zvočnost, ritem, pesniški jezik.
 - o Večinoma je verzificirana.
 - o Lahko pa tudi proza - črtica, lirski drama.

- **Epika:**
 - o Danes pomeni pripovedovanje zgodb.
 - o Skupno ime za romane, epe, novele ...
 - o Napisana v verzih ali prozi.
 - o Lahko je objektivna/subjektivna - odvisno od vrste pripovedovalca.
 - **Vsevedni ali avktorialni:**
 - Pregled nad vsemi dogodki, o osebah ve vse.
 - Dogajanje (lahko) spremlja s komentarji.
 - Npr. Deseti brat, Iliada.
 - **Prvoosebni:**
 - Pripoveduje o tistem, kar je sam doživel.
 - Npr. Visoška kronika.
 - **Personalni:**
 - Pripoveduje o dogodkih tako, kot jih doživlja ena od oseb.
 - Govori le o tistem, kar vidi, sliši, doživlja ta oseba.
 - Pogosto sredstvo: polpremi govor ali notranji samogovor.
 - Npr. Menuet za kitaro.

- **Dramatika:**
 - o Poleg dramskega govora enakovredno vključuje tudi nebesedni del (igro, odrsko dogajanje ...).
 - o Živ govor v sedanjem času.
 - o Temelji na konfliktu ali nasprotju, ki povzroča napetost. Ponavadi ga posebejajo različne dramske osebe ali ena sama.
 - o Dogodki so povezani vzročno (enotnost dogajanja).
 - o Napetost se do vrha/preobrata stopnjuje, nato popušča (dramatski trikotnik).

Zgradba dramskega trikotnika:

- o **Zasnova:** utemelji dejanje, predstavi glavne junake, pove potrebne stvari iz predzgodbe, nakaže probleme.
- o **Zaplet:** začne se s sprožilnim momentom (=dogodek, ki sproži konflikt), protagonist naleti na vedno nove ovire, dramatičnost narašča.
- o **Vrh:** največje nasprotje med različnima silama/osebama.
- o **Razplet:** začne se s preobratom ali peripetijo, ki zasuče dogajanje v novo smer: kar je bilo za junaka navidezno dobro, postane njegova poguba; kar je bilo navidezno slabo, se izkaže za dobro. Konča se z odločilnim momentom (=dogodek, ki zasuče dejanje v novo smer).
- o **Razsnova:** konflikt se razreši, vzpostavi se ravnovesje, prvotni red.

- Drame so razdeljene na **dejanja ali akte** (glede na pomembnejše vsebinske spremembe), ti pa na **prizore ali scene** (ko katera koli oseba pride na oder ali odide).
- Po vsebini delimo drame na tiste z **resno vsebino** (tragedija, drama, dramska pesnitev) in na tiste s **smešno vsebino** (komedija, farsa, burka, satirična komedija, groteska).

Književne vrste

Epika: ep, roman, povest, novela, črtica, balada, romanca, bajka, basen, pravljica ...

Lirika: pesem, elegija, sonet, himna, oda, pesem v prozi ...

Dramatika: tragedija, komedija, monodrama, satira ...

Snov, motiv in ideja

... so temeljni pojmi za razčlenbo vsebine književnega dela.

Snov:

- Zunajliterarni svet, vse, o čemer lahko pišemo.
- Postane lahko vsebina književnega dela.
- Obstaja pred književnostjo (npr. sončni zahod lahko spodbudi slikarja ...).

Motiv:

- Posamezni dogodki, osebe, predmeti, s katerimi se nekaj dogaja (zločin, varanje, noč ...).
- Iz niza motivov lahko razberemo vsebino dela.
- V liriki so opisani kratko, v romanu daljše ...
- So vsebinske enote, prepoznamo jih z interpretacijo.
- Več motivov skupaj tvori temo.

Tema:

- Glavno, o čemer pisatelj piše.
- *Za kaj gre v tem romanu?*
- V lirskih pesmih je včasih nesmiselno ločevati motive od tem.

Ideja:

- Sporočilo besedila.
- Lahko je razvidna iz celotnega besedila ali le iz sklepnega dela.
- Lahko je izrecna, očitna ali pa jo iz vsebine razbira vsak zase.
- *Kaj sporoča delo?*

Notranja in zunanja oblika literarnega dela

Zunanja oblika: zajema zunanjo zgradbo (razdeljenost na poglavja, kitice), zunanji slog (izbor besed, retorične figure), zunanji ritem (ritmičnost enot).

Notranja oblika: je iz notranje zgradbe (spoj motivov, tem, zvrsti), notranjega sloga (slogovne značilnosti; ali so prevladujoče snovne, čustvene

ali miselne sestavine) in notranjega ritma (v epiki in dramatiki gibanje stvarnega dogajanja, v liriki pa subjektivnega ali psihičnega dogajanja).

Retorične figure - pesniški jezik

→ Glasovne figure

- **Rima ali polni stik:** zvočno ujemanje samoglasnikov in soglasnikov.
 - o Zaporedna: a,a,b,b
 - o Prestopna: a,b,a,b
 - o Oklepajoča: a,b,b,a
 - o Pretrgana: a,b,c,b
 - o Verižna: a,b,a / b,a,b
 - o Povratna: a,b,c / a,b,c

Moške: kadar obsegajo en sam zlog.
Ženske: kadar zahenahi dva zloga.
Tekoče: kadar obsegajo tri zloge.
- **Aliteracija ali soglasniški stik:** ujemanje soglasnikov na začetku besed (Pevce poje pesem).
- **Asonanca ali samoglasniški stik:** ujemanje enakih samoglasnikov (pokom bobnov).
- **Onomatopoiija:** posnemanje naravnih glasov.

→ Besedne figure

- **Metafore:** z besedo, ki pripada eni stvari/bitju/dejanju označimo drugo stvar/bitje/dejanje. Pomen prenesemo z ene stvari na drugo.
- **Preimenovanje ali metonimija:** nadomestitev običajne besede s kako drugo (npr. berem Koviča).
- **Sinekdoha:** zamenjava cele stvari ali osebe z njenimi deli (npr. šest parov nog sledi ...).
- **Soobčutje ali sinestezija:** zaznavane z več čuti hkrati, mešanje različnih čutnih zaznav (npr. tople oči, srebrni zvoki).
- **Poosebitev ali perosnifikacija:** predmet ali abstrakten pojem omenjamo kot živo bitje.
- **Primerica ali komparacija:** kratka ali razširjena primerjava kakega pojava z drugim.

→ Stavčne figure

- **Ponavljanja ali iteracije:**
 - o **Podvojitev ali geminacija** (sijaj, sijaj sončece).
 - o **Anafora:** ponovi se beseda/skupina besed na začetku dveh ali več verzov.
 - o **Epifora:** ponavljanje istih besed/skupin besed na koncu dveh ali več verzov.
 - o **Epanalepsis:** ponavljanje istih besed/skupin besed na začetku in na koncu verza ali stavka.
 - o **Anadiploza:** ponavljanje na koncu prvega in na začetku drugega.

- o **Pripev ali refren:** ponavljanje istih besed ali stavkov na koncu verzov ali kitic kot odmev pesnikovega čustvovanja.
- **Stopnjevanje ali klimaks:** nizajo se besede, katerih pomen se stopnjuje.
- **Pretiravanje ali hiperbola:** pretirana trditev (npr. pojedel je vola in pol).
- **Nasprotje ali antiteza:** dva nasprotna pojma sta povezana v miselno celoto (npr. ne več z očmi, le s srcem gledam njive).
- **Zamenjan besedni red ali inverzija.**
- **Mnogovezje ali polisindeton:** kopičenje veznikov.
- **Brezvezje ali asindeton:** zaradi živosti se opušča vse veznike.
- **Nagovor ali apostrofa:** nagovarjanje odsotnih ali umrlih oseb, stvari, pojmov.
- **Govorniško ali retorično vprašanje.**
- Bistroumni nesmisel ali oksimoron: zveza dveh izključujočih se pojmov (npr. tisoč molčanj do neba je kričalo, pulil si je plešo).
- Prispodoba ali alegorija: zgodba, ki ilustrira kakšen splošni moralni nauk.

Jezikovni ritem

- Zaznavamo ga kot bolj ali manj enakomerno menjavanje enakih ali podobnih jezikovnih enot.
- Za poezijo je značilna izrazita ritmična členjenost.
- Ritmične enote so lahko: deli verza, cel verz, kitica.
- Tudi proza je lahko ritmizirana.
- Ritem tvorijo različna ponavljanja.
- Ločimo **ritem in metrum.**
 - o **Ritem** je naravni tok menjavanja ritmičnih enot.
 - o **Metrum** je shema, ki pokaže, kako se na splošno ponavljajo naglašeni in nenaglašeni zlogi v pesmi.
Jambski enajsterec: U- U- U- U- U- U (- je naglašen).
 - o Z metrumom označujemo ritem celotne pesmi, ritem pa pomeni konkretno razporeditev naglašanih in nenaglašanih zlogov v posameznem verzu (lahko odstopa od metruma).
- **Stopice** so metrične enote, ki v slovenščini zaznamujejo poudarjene in nepoudarjene zloge po shemi.
 - o Lahko dvo- ali trizložne.
 - o Najpogostejše so: -U trohej, U- jamb, U-U amfibrah, -UU daktil, UU- anapest
- **Verzi** so vrstice v pesmih, ki so med seboj po nečem enake.
 - o Po številu zlogov.
 - o Po tem, da se predvidljivo menjavajo naglašeni in nenaglašeni zlogi.
 - o Po tem, da je odnos med koncem stavka in koncem verza skoraj vedno enak.
 - o **Svobodni verz:** verzi brez stopic, ki pa so skoraj vedno dolgu en stavek, eno besedno zvezo ali pa se verz neha sredi stavka, stavek pa začne sredi verza.
 - o **Miselni preskok ali enjambement:** kadar se misel/stavek ne konča v istem verzu in se verzni in stavčni konci ne ujemajo.

- o Tudi verzi imajo lahko svojo stalno obliko:
 - Heksameter in pentameter (Iliada in Odiseja).
 - Italijanski enajsterec (Krst pri Savici).
 - Trohejski osmerec (Glosa).
 - Jambski osmerec.
 - Amfibraški peterec in šesterec iz alpske poskočnice.
- **Kitica** je nastala s ponavljanjem iste melodije.
 - o ... gre za miselno zaključene celote, ki so tudi ritmično zaokrožene.
 - o Najpogostejše stalne kitice:
 - Romarska kitica (S. Jenko: Obujenke).
 - Ambroijanska kitiva (Prešeren: Kam).
 - Kvartina in tercina s po štirimi oz. tremi italijanskimi enajsterci v kitici (Sonetni venec).
 - Oktava (8 italijanskih enajstercev; Krst pri Savici).
 - Decima (6 štiristopičnih trohejskih verzov - španskih osmercev; Glosa).
 - Alpska poskočnica (dvostopični amfibrahi ali dektili).
 - Elegijski distih (dvovrstična kitiva, zveza heksametra in pentametra brez rime).